

IGAZOLÁSI KÍSÉRLET

KOSZTOLÁNYI BARKOHBÁ CÍMŰ NOVELLÁJÁRÓL

VAJDA GÁBOR

Kosztolányi novellájában túl sok a személyes vonatkozás és a szellemes esetlegesség, hogy szigorú kompozíciójú novellának lehetne tekinteni. Azon szövegek egyikéről van szó, amelyekben Esti Kornél vallomása a lehető legközvetlenebbül tükrözi Kosztolányi élethelyzetét és meggyőződését. A korábbi, jelentől elzárkózó magatartását ért kritikáknak is engedve, itt szánja el magát arra, hogy a nála fiatalabbak életéből merítve témáját, a lehető legidősebb jelenségekkel foglalkozzon.

A személyesség, az általánosság és a szűkebb értelemben vett novellaalkotás igényének azonban nem egyszerre, nem teljesen egyöntetű formában tesz eleget a szerző, hanem külön-külön. Ennek eredményeként a *Barkohba* három részre tagolódik. Az elsőben Esti Kornél elmagyarázza, mi az oka annak, hogy történeteit többnyire ifjúságából meríti. Érve tartalmi szempontból közhelyszerűek, és az akkor már közismertté lett pszichológiai tapasztalatra támaszkodnak. Az előbeszéd formája sem múltna fölül a banalitást, ha Kosztolányi lényeglátató okossága nem találna ott is, ahol más már hiába keres. A frappáns, aforisztikus stílusfordulatokra gondolok. „Nem én fordulok el a jelentől. A jelen fordul el tőlem” — állítja Esti Kornél.

Az elbeszélő személyessége fokozatosan átalakul. Ahogyan a Sziriusz kávéház ifjú törzsvendégeit mint a nála fiatalabb írónemzedék tipikus képviselőit előtérbe hozza; amint nemzedéki jellemzőiket kezdi taglalni, az elbeszélő háttérbe húzódik, és, noha mint az idősebb korosztály képviselője, mindvégig jelen van a novellában, jelenlétének nincs hangsúlyozott szerepe.

Kosztolányi (Esti Kornél) a fiatalok, magatartásának gyökereit, miként a sajátját is, a gyermekkorból eredezteti. A végokot azonban nem a mítosz ködében, hanem az életfeltételekben, társadalomlélektani összefüggésekben találja meg. „Ezek a fiatal emberek nem csalódtak. Csalódní csak az tud, aki valaha hitt. Nekik erre nem engedtek időt. Első elemis korukban az utcasárban heverő újságokból betűzgették ki, hogy az emberek puskatussal verik egymást agyon, s a betegek rágyújtják a kórházat. Őnekik nem volt miből kiábrándulniuk. Sohasem érezték azt, amit mi, hogy a felnőttek okosabbak vagy becsületesebbek.” A továbbiakban a szellemtörténet szembeállítási módszere, a párhuzamba állítás szemlélteti a két nemzedék közötti lényegbeli eltéréseket. Ezek a rendhez és a rendtelenséghez való eltérő viszonyban mutatkoznak meg mindenenekelőtt. Kosztolányi nemzedéktársait (legalábbis azokat, akik vi-

szonylag jól szituált polgári, illetve nemesi családból származtak) a biztonság tudata taszította a rendetlenség kalandjába. A fiatalok ezzel szemben rendet igyekeznének teremteni életük káoszában. „Önekik ez a rendes élet a kaland volt, mert közöttük mindenki csak rendetlenkedett.” A rendetlenkedés fogalma azon formális rendet jelenti, amely az első világháborút megelőző demokratikus törekvésekkel ellentétben, a feleslegesség tudatát fejlesztette ki az alkotó értelmiségben. Hogyan függhet össze a feleslegesség tudata a józansággal és a játékosággal? „Mi naponta ötször-hatszor meg akartunk halni. Ők inkább élni szeretnének, ha lehetne.” Kosztolányi felfogásában a túlfokozott játékoság és a hangsúlyozott vitalitás nem arisztokratikus virtusból, az erőtöbblet divatjából ered, hanem létszükségletből, az önfegyelmzés imperatívuszából. Mivel létüknek nincs súlya, mivel az adott társadalom szempontjából haszontalanok, a tartalom és a forma egysége legfeljebb óhaj lehet számukra. „Mozognak bennük a szavak, melyek egyébként nagy alkotásokat szolgálhattak volna, túlburjánóznak az érzésen, a gondolaton, s egy központi irányító és fékező erő híján kitörnek szokott pályájukból, föllázadnak, követelik a maguk jogát.” Ezután konkrét példák következnek: olyan rím- és szójátékok, amelyekre Kosztolányi műveiben és műforgácsaiban is bőven találunk példát. S itt tetten értük az író őszinte, nemes önzését! Mikor ugyanis a fiatalok attitűdjét a saját nemzedékével szembeállítva tipologizálja, akkor részben azokat a jegyeket domborítja ki a fiatalok törekvésében, melyek saját poétikájától sem idegenek, legalábbis addig nem, amíg családottsága és betegsége nem tette nála úgyszólván egyeduralmúvá a tragikus felhangokat, a legfeljebb humorral könnyített gondolatiságot. Nála aligha ismerhették jobban az új nemzedék képviselői azt az alkotáslélektani kényszert, amelyben az egymás után megmagyarázhatatlanul sorakozó szavaknak rendelődik alá a csak utóbb kihüvelyezhető mondanivaló.

Hogy Kosztolányi milyen nagy mértékben azonosul a fiatalok kényszerhelyzetből eredő magatartásával, az a novella harmadik egységéből derül ki. Az első két egység, a személyes hangnemű és az esszéizáló valójában ennek kedvéért íródott. Amit az író a novella első felében részben csevegő, részben értekező formában elmond, az csupán értelmező funkciójú bevezető. Azért van rá szükség, mert ez a novella nem vált el teljesen az élettől; mert a harmadik egységben található magot az író nem engedte kifejlődni, új minőséggé alakulni. Jancsi János fiatal költő esete ugyanis szinte „egy az egyben” tükrözi azt az esetet, mely közismerten József Attila nevéhez fűződik.

A párhuzam — elsősorban József Jolán és Németh Andor tanúságának köszönhetően — nyilvánvaló. Nem is azért tesszük szóvá, mert bizonyításra szorul. Azért fontos számunkra, mert ha nyilvánvaló, hogy a megtörtént események és a műbeli cselekménymozzanatok nem csupán a lényegyet tekintve, hanem a viszonylagos értékű konkrétumok tekin-

teében is összefüggésben vannak egymással, akkor máris világos előtünk, hogy Kosztolányit nem az alkotóereje hagyta cserben e novella írása közben, hanem a (tehetetlenségében annyiszor kicsúfolt) humanista célok voltak számára elsődlegesek. Ahhoz ugyanis, hogy meggyőzhesse az olvasót: József Attila nem volt embertelen Szántó Judittal szemben; ahhoz, hogy az okok meggyőzően kifejtést nyerhessenek; hogy tehát a novella határozott véleményként hasson — egyértelműen szuggerálnia kellett az irodalmi élet kulisszái mögött is tájékozott olvasónak: valóban a nagy költő egyik fontos életmozzanatáról van szó.

Kosztolányi a félreértés elkerülése végett mindenekelőtt meghatározott évszámhoz, 1933-hoz köti a cselekményt. Mint tudjuk, ekkor lépett József Attila huszonkilencedik életévébe (a novellabeli Jancsi János szintén huszonkilenc éves); ennek az évnek júliusában követett el öngyilkossági kísérletet Szántó Judit, és ekkor szedték ki Németh Andorék a barkohba furfangos módszerével a költőből: vajon mi az oka búskomorságának.

A szavakkal és fogalmakkal való, Kosztolányi által általános nemzedéki jegynek láttatott játékról öccsére és Illyés Gyulára emlékezve József Jolán a következőket írja: „Esténként néha velük mentem az Angol Kávéházba, itt írták verseiket. Emlékszem, milyen játékot találtak ki. Egy papírlapra rímeket írtak fel, szonettformában, a másiknak kellett a rímekhez megírni a verset. Hogy nehezebb legyen a feladat, címet is adtak a megírandó versnek. Attila és Illyés órákon keresztül írták ezeket a szonettekét. Kaján mosollyal rakták egymás elé a hajmeresztő rímeket: szemüveg — Lübeck, balrament — parlament, kapus — vadhús, dohány — a lány, pillá most — villamost, kimosd — szivarost, hajlék — hajlék (demeure) és ennek tetejébe a címet: Cézár Galliában.” (*József Attila élete*. Cserépfalvi kiadása 1940. 297—8. o.) Hasonlóan vélekedik Bóka László is: „Költő barátaim emlékezhetnek rá, hogy ez a játékos szellem játszani is költészetet szeretett leginkább. Egy-egy mély értelmű, virtuóz formájú verséről meglepődve tudjuk meg, hogy játékos költői verseny szülötte. Kosztolányi versjátékait nem győzte dicsérni, irigyelni.” (*József Attila*. In: *Válogatott tanulmányok*. Magvető, Bp., 1966, 176. o.)

Kosztolányi József Attila látszólag erkölcstelen tettét igazoló „védőbeszéde”, mely ugyanakkor *önigazolás is*, szükségszerű magatartásnak tünteti fel a költőnek élettársa öngyilkossági kísérlete iránti közönyét. Az őszinteség, a tárgyilagosság ugyanis, főleg ha az ember tehetetlen, természetes magatartás: „Ismerem azokat a fiúkat, akik 1933-ban élnek. Ezek nem színészkednek, mint mi, nem hazudnak soha, se maguknak, se másoknak. Mi regényesek voltunk. Ők tárgyilagosaak.” A tárgyilagosság fogalma az utolsó bekezdésben is feltűnik. A Jancsit hazakísérő költő úgy találja, hogy a fiatalember „fájdalma tárgyilagosa volt”. Ez a tárgyilagosság az életben folyamatosan alulmaradt és alulmaradó, a

társadalomtól nihilizmusba kényszerített ember magatartása, amely megértést, rokonszenvet vált ki a humorában gátlástalan íróból. Így aztán a kezdetben ügefogyottnak tetsző Jancsi János fokozatosan sztoikus egyéniségként bújik ki a szürkeség álruhájából. Először ugyanis az író inkább sejteti, mint bizonyítja hőse kivételességét, mikor megfordítja a név hangzása és viselőjének jelentősége között hagyományosan kialakult viszonyt. A léhűtő bohémról mint nemzedéke tipikus képviselőjéről lassanként kiderül, hogy feleslegességének kompenzációformája, a játékoság — szükségszerű pótcselekvés. Ennek megfelelően Kosztolányi karikírozó kedve nem a főhősben, hanem annak dr. Scholz nevű barátjában talál a tárgyára. Ennek elhanyagoltsága, társadalmi helyzete megoldatlanságát nyomatékosító különbsége mindazt neveltség tárgyává teheti, amit az írónak a József Attila iránti szeretetből, a tárgyilagosság igénye miatt, Jancsi Jánossal kapcsolatban óvatosan kell érintenie.

Az utóbbit mindenekelőtt mint várakozót mutatta be. Jancsi János „Várt arra, hogy a nap feljöjjön, aztán arra várt, hogy a nap lenyugodjék”. Hasonlóképpen a novella befejező mondatai is ugyanerről a céltalan állapotról tanúskodnak: „Úgy tetszett, hogy valamit vár. Említettem nektek, hogy ez a fiú mindig vár valamit. Most éjszaka volt, felleget, sötét éjszaka. Nyilván arra várt, hogy megvirradjon.” A cselekmény, mely a novella közepén veszi kezdetét, a mellékszereplők és az olvasó felől nézve éredekfesztő, a főhős szempontjából pedig ideges — várakozás. Hogy mi rejlik a kávéházba betoppanó főhős „izgatottsága” mögött, hogy mitől kell megkönnyebbülnie „a valóságból a játékba” való átmenet által, azt csak legvégül: a mellékszereplők és az olvasó kíváncsiságának kielégülésekor tudjuk meg. Ekkor lesz nyilvánvalóvá, hogy Jancsi János ez alkalommal is várakozásának idejét igyekezett „agyonütni”. E várakozása csupán abban különbözik a többitől, hogy ennek határozott célja volt. Arra a kedvező hírre várt, hogy „Marika túl van az életveszélyen, megmentették, jól érzi magát, az orvosok bizakodnak abban, hogy utóbaja se lesz”.

Kosztolányi közvetlen szóval, magyarázkodással is igazolni igyekszik ifjú költő barátjának a formális etika szempontjából megbotránkozott tettet: „Hogy miért ment bele Jancsi ebbe a kétép ízlésű játékba, tudja Isten. Talán fáradságból, talán idegességből. Ártani senkinek se ártott vele. Marikát ezalatt a kórházban szakszerűen kezelték, kimosták a gyomrát, hányatták, tejet itattak vele és sok-sok liter vizet csorgattak át rajta. Jancsit elküldték onnan, hogy ne látatlankodjék, csak egy óra múlva mehetett vissza. Ő tehát ebben a percben nem segíthetett rajta. Legalább magán akart segíteni. Valahogy agyon kellett ütni az időt, amíg ismét nem láthatja.”

A *Barkobbában* nincs szó a főhős feleségének öngyilkossági kísérletét megelőző eseményekről. Nem véletlenül; az a szóváltás ugyanis,

amely a költő és Szántó Judit között zajlott le, félreérthetetlenül szadistának mutatja József Attilát, noha ezeket az eseményeket barátja, Németh Andor örökítette meg (Vö. József Attila és kora. In: *A szélén behajtvva*. Magvető. Bp, 1973.) Talán Kosztolányinak a novella írásakor nem volt tudomása azokról a gonosz és kíméletlen szavakról, amelyeket az új szerelemre lelt József Attila vagdosott élettársa fejéhez. Nincs kizárva. De az is lehet, hogy tudott róluk. Csakhogy Kosztolányi eleve nemzedéki összefüggésekbe igyekezett helyezni József Attila megbotránkozató tettét, és ezért célszerűbb volt számára, ha a pletykanyagban az egyéni-patológiai vonatkozások helyett a közösségi jellemzőkre figyel fel. A novellában, miként már jeleztük, erkölcsi igénynek rendelődik alá az esztétikai vonatkozás — ami a szerkezet viszonylagos lazaságát eredményezi. Talán Kosztolányi nem tartotta elégségesnek hőse egyéni indokát tettének megnyugtató megokolásához, azért nem választotta az esztétikailag „járhatóbb” utat, ezért szorította a mellékszereplők közé főhősét, a maga nemében zseniális típusmorfológiai eszmefuttatásoknak adva elsőbbséget. Kosztolányi szükségét érezte közvetlenül kimondani azt, hogy Jancsi János közé tartozott, „akik feleslegessé vált életükkel fizetnek hadisarcot azért a véres dáridóért, melyet annak idején tudtuk és beleegyezésük nélkül rendezett egy másik korosztály. A számlát — végzetes tévedésből — nekik nyújtották át”. Mi mást tehet a lehetőségeiben ily módon meghatározott költő, mint hogy öntudatlan bosszúból akkor is kimondja a kikíváncozó szavakat, amikor a nála szerencsésebb sorsúra hallgatást parancsolna a kíméletesség. Ezért nem fogalmaz egészen pontosan Kiss Ferenc, az író gondos monográfusa, mikor *Az érett Kosztolányi* című könyvében a következőket írja: tudunk arról, hogy Kosztolányi „kedvelte és támogatta József Attilát, felismerte Vas István, Weöres Sándor tehetségét, de ezek a tények a magánember-Kosztolányi gesztusai maradtak, az esztéta nem adta határozott jelét, hogy értené jelentőségüket, mert a törvényt sem értette, amely bennük és általuk kifejeződött.” (Akadémiai Kiadó, Bp, 1979. 410. o.) E sorok írójának nincs módjában válaszolni a kérdésre: miért tartózkodott Kosztolányi a nála fiatalabbak, hozzá közel állók munkáinak kritikai támogatásától, mikor sokszor jelentéktelen, ma már ismeretlen írók és költők műveiért is lelkenedett. Egy azonban biztos — s ezt a *Barkohba* című novellából tudjuk: Kosztolányi legalább olyan mélyen érzékelt a fiatal nemzedék válságának okait, mint a második világháború utáni marxisták. E novellában ezt többek között az bizonyítja, hogy az író az általa leginkább humorként vállalt játékosságnak mint a fiatalabbaknál általánossá lett poétikai alapelvnek a társadalmi gyökereivel is tisztában volt. Tisztában volt, különben novellájában nem a társadalmat, nem a könnyelmű szülőket tette volna felelőssé hőséinek (hőseinek) tehetetlenségéért.